

képpen kapcsolhatjuk össze a dolgokat, vagyis annál könnyebben jönnek az eredeti gondolatok.” Ennek pedagógiai implikációi nagyon jelentősek, különösen manapság, amikor a tudás, a sokoldalú műveltség a készségfejlesztéssel vagy a problémamegoldó stratégiák tanításával szemben háttérbe szorul. Hogyan határozná meg a „matematikai tehetség” fogalmát? Milyen szerepet játszik benne az általános vagy a szakmai műveltség?

L. L.: Az igaz, hogy Magyarországon a versenyekre való felkészítésben a problémamegoldás áll a középpontban. Ez ellentétben áll azzal, amit mondjuk száz évvel ezelőtt képviselt az iskola, amely a tudásra helyezte a hangsúlyt. Úgy gondolom azonban, hogy valóban triviális, hogy csak a kettő együtt ér valamit. A matematikai tudásban az a nehéz, hogy gyorsan változik, s ugyanakkor nem nagyon avul el. A görög matematika drágakövei a mai napig drágakövek. De egy idő után meg kell húzni a határt, el kell kezdeni rostálni, ami borzasztóan nehéz, mert olyan sok nagyszerű eredmény van, amit meg kellene tanulni, fogalmak, amelyek sok éves gondolkodás és sokszori továbbgondolás eredményeként alakultak ki. A matematikusoknak meg kell tanulniuk, hogy hogyan kell az ismeretekből a lényegyet kiemelni, de a lényeg nem mindig a legáltalánosabb tétel, gyakran csak egy gondolat, vagy egy kép.

Egyébként én nem hiszem, hogy a magyar matematikában a tudás háttérbe szorult volna bármikor is. Amikor Amerikába kerültem, láttam, hogy a külföldi diákok tudásával nyugodtan felvehetjük a versenyt. De nem tudnék receptet adni, nem tudnám megmondani, hogy mi lenne az optimális aránya a tudásközvetítésnek és a készségek fejlesztésének. Ha egy fiatal matematikus a középiskolában a problémamegoldó készségek fejlesztéséből kap többet, talán nem baj, mert ez egy olyan alap, amire az egyetemen építeni lehet. Ami nagyon fontos, hogy az ember mindig hozzá tudjon tenni a már megszerzett ismereteihez, mert egy terület egészen könnyen elvezethet egy másik területhez, s ilyenkor olyan ismeretekre is szükségünk lehet aktuális formában, amelyeket negyven éve nem használtunk, és soha nem is hittük volna, hogy valaha szükségünk lehet rá. Nem tudhatom ebben a pillanatban, hogy egy óra múlva egy probléma megoldásához milyen területről milyen tudásra lehet szükségem...

E: Köszönöm szépen a beszélgetést!

(Az interjút Biró Zsuzsanna Hanna készítette.)

Kende Péter szociológus, politikai esszéíró

Educatio: Életrajzi adataiban elmerülve feltűnt nekem, hogy bizonyos szempontból tipikus, más szempontból atipikus az a karrierpálya, amit befutott. Tipikusnak azért mondanám, mert a szakmai életrajzok felületét vizsgálva a szokásos lépcsőfokokat végigjárta: a bölcsészkartól a tudományos intézetekben végzett kutatói munkán át a CNRS igazgatói posztjáig, majd az MTA külső tagságának elnyeréséig. Ugyanakkor át- és átszótt ez az életút a közéleti aktivitás legkülönbözőbb formáival is. A politikai és a tudományos tevékenységek párhuzamossága az apai minta követése volt, egy erős belső késztetés vagy a történeti körülmények hozták magukkal?

K. P.: Tulajdonképpen mind a három magyarázatban sok igazság van. Apám, aki természettudományos tanulmányokat végzett, és teljesen polgári szakmában tevékenykedett (a „polgári”-t most a „politikai” ellentétéként mondom) életében többször is erős késztetést érzett arra, hogy közéleti szerepet vállaljon. Fiatal korában, és aztán a háború után, na-

gyon aktívan politizált, és sokat beszélgetett erről a barátaival, amely beszélgetések egy részét hallottam is, úgyhogy ez kétségkívül számomra egyfajta öntudatlanul is követett mintát jelentett.

A második magyarázat is annyiban helytálló, hogy volt bennem már gyerekkoromtól fogva egyfajta „szociális érzékenység”-nek mondott valami, úgyhogy szemben apámmal, aki polgári-liberális volt (Radikális Pártnak nevezték az ő mozgalmukat) én fiatal koromban inkább szocialistának tekintettem magamat, és ez valószínűleg mindenképpen előjött volna belőlem még akkor is, ha a körülmények nem úgy alakulnak Magyarországon, ahogy alakultak. Hiszen a „tipikus”-hoz az is hozzátartozik, hogy asszimilált zsidó értelmiségi családból jöttem, s a magyar zsidó értelmiségre általában jellemző volt, hogy nagyon törekedett a közéleti szerepvállalásra. Ebbe beleértem bizonyos fokig az irodalmi tevékenységet is, és főként az újságírói tevékenységet. Tehát mindazon tevékenységeket, amelyeknek valamilyen módon köze van a „köz”-höz, a közösséghez. Ennyiben én egy tipikus, ha nem is különösebben érdekes figurája vagyok ennek a több nemzedéken keresztül megnyilvánuló hullámnak.

A harmadik faktor valóban a háború, a háborús viszontagságok, a vészorszak, ami óriási szerepet játszott abban, hogy 1945 után, amikor a németeket kisöpörték, nagyon erős volt bennem a késztetés, hogy valamilyen közszerepet vállaljak. A „szerepvállalás” nem is jó kifejezés. Úgy éreztem, hogy nekem „tennem kell valamit”. Tennem kell valamit, és ez aztán belesodort engem egy ifjúsági mozgalomba, majd – szinte akaratomon kívül – az újságírásba, és ez volt tulajdonképpen az én közéleti szerepvállalásom legfontosabb területe, amelyből szerencsére bizonyos idő után kinőttem.

Ez a válasz az első kérdésre. De még azt is hozzáteszem, hogy az életpályám – másrészt – egyáltalában nem tipikus, mert megszakítottam az egyetemi tanulmányaimat 1948-ban, s csak akkor folytattam, amikor 1954 végére ki-akolbólintottak az újságírásból, a Szabad Nép szerkesztőségéből, ahol lázadói mivoltomban kerültem összeütközésbe a felsőbb párthatóságokkal. Az életkörülményeim akkor hirtelen megváltoztak, és ezért elhatároztam, hogy folytatom a tanulmányaimat, amit aztán a forradalom söpört el. Végül is arra kényszerültem, hogy elhagyjam az országot, és csak mindezek után vettem komolyan azt, hogy nekem vissza kell térnem a tanulmányaimhoz.

E: Mielőtt erre kitérnénk, egy kicsit hadd nyúljak még vissza az időben. Mondta, hogy asszimilálódott zsidó családból származik, de ez nemcsak zsidó értelmiségi család volt, hanem egyben orvos-család is. Az egyik korábbi interjújában olvastam, hogy nőrokonai az első orvosnő-nemzedékhez tartoztak.

K. P.: Igen, anyám és nagynéném, Hajdú Lili, aki a magyar pszichoanalitikusok első nemzedékének egyik neves és érdekes tagja volt. Ők az első nemzedékhez tartoztak, bár voltak olyanok is, akik már tíz évvel korábban megszerezték a diplomájukat. Ezért inkább úgy mondanám, hogy ők az első hullámba tartoztak bele. A 20. század első éveiben már egyre nagyobb számban mentek nők, és különösen a zsidó származású vagy zsidó vallású nők egyetemre. Ennek okairól Karádynál olvashatunk. Tehát, valóban, itt volt egy orvos-tradíció.

E: Éppen ezért kézenfekvőnek tűnt volna, hogy ön is ezt a pályát válassza.

K. P.: Kézenfekvő lett volna, mint ahogy a nővérem orvos is lett, de én ehhez nem éreztem semmiféle késztetést. Egyébként is, egy kicsit irtóztam a vértől, és ez lehetetlenné tette, hogy orvosi tanulmányokat folytassak. Volt egy anyai nagyapám, aki még valamikor a

19. század utolsó harmadában elkezdte az orvosi tanulmányait, de miután elájult az első boncolásnál, abbahagyta. Valószínűleg tőle örököltem ezt az érzékenységet.

E: Az elemi és középfokú tanulmányait a Német Birodalmi Iskolában végezte. Ez nem volt egyedülálló jelenség. A zsidó értelmiség szemében ez az iskola egyfajta elitképzőnek számított. Milyen megfontolásból választották a szülei ezt az intézményt?

K. P.: Az elemi és a középiskolám első részét végeztem ott. „Elitképző”? Ez túlzás. De sokkal nívósabb volt, mint a magyar iskolák, mert a weimari és az azt megelőző wilhelmi Németország pedagógiai hagyományait hozta magával. Először is ez egy koedukációs iskola volt, amihez hasonló szinte egyáltalán nem volt Magyarországon. Másodszer a természettudományokat sokkal jobban tanították, és egészében véve sokkal liberálisabb szellemű iskola volt, mint a magyar iskolák többsége. Ezért íratta be feltűnően sok budapesti magyar zsidó család a gyermekeit a Német Birodalmi Iskolába. A weimari időszakban fel se merült volna, hogy ne tűrjék meg őket, de érdekes módon a Hitler-éra beköszöntése után sem tették ki ezeket a gyermekeket – egészen 1944-ig. Bármilyen különösen hangzik, amikor bejöttek a németek, az akkori igazgató behívatta a zsidó érettségiző tanulókat, és gyorsan leérettségiztette őket, mielőtt a sárga csillagot fel kellett volna tenniük. Egy-két hónappal azelőtt, hogy az év véget ért volna. Ebből lehet látni, hogy ennek az iskolának nagyon különös légköre volt. A nővérem egyébként pont ebbe az érettségiző osztályba járt, de én már akkor nem jártam oda. 1940-ben kértem apámat, hogy találjon nekem egy magyar gimnáziumot. Bizonyos fokig politikai okokból kértem ezt, mert nem akartam német iskolába járni. Apám át is íratott engem. A nővéremet, aki sokkal apolitikusabb volt, nem íratták át.

E: A kapcsolati tőke felhalmozásának esélye, akár egyfajta „védelem” nem játszhatott ebben szerepet?

K. P.: Nem hiszem. Egyszerűen az játszott szerepet, hogy elterjedt a budapesti középosztályi értelmiségi családokban, hogy ez egy nagyon jó iskola, és mivel a magyar iskolarendszer konzervatív és vaskalapos volt, s a két világháború között már egy meglehetősen primitív nacionalizmus dominált sok vonatkozásban, a Birodalmi Iskola liberális szelleme vonzerőt jelentett. A legtöbb iskolában a reggel azzal kezdődött, hogy „Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában.” Ez a német iskolában nem volt így. Számos dolog, ami a magyar iskolákban, hogy úgy mondjam, „bosszantotta” a liberális felfogású értelmiséget, a német iskolából hiányzott. Ez volt az oka – és nem az elitképzésre gondoltak, és nem a kapcsolati tőkére, ami egyébként is egy modern fogalom.

Mint serdülő fiút persze foglalkoztatott, és apámnak ezt a kérdést többször fel is tettem, hogy miért írtattak be engem Hitler hatalomra jutása után ebbe az iskolába. Most úgy látom, hogy akkor nem tulajdonítottak ennek az eseménynek olyan nagy jelentőséget. Nem gondolták, hogy ez egy teljesen új korszak kezdete, hanem azt gondolták, hogy ez egy nagyon kellemetlen epizódja a német belpolitikai fejlődésnek, és az európai nemzetek külpolitikai viszonyainak is, ami csak ideig-óráig tart, és aztán Németországban helyreáll a rend. Nem számítottak arra, hogy a Hitler-éra nemcsak egy „kormányváltás”, ha szabad ezzel a kifejezéssel élnem... És ott volt a nővérem is, egy osztállyal feljebb... Akkor engem miért ne írtassanak be?... Közel laktunk az iskolához.... – Szóval, az inercia ereje is szerepet játszott. Praktikus szempontok.

E: Az érettségit a háború után tette le Szegeden, majd a felsőbb tanulmányait Budapesten kezdte el a jogi karon, azt követően a bölcsész tudományi karon történelem-földrajz szakos

lett, majd újra Szegedre került, ahol közgazdasági-matematikai tanulmányokba kezdett. Tapogatózva indult a szellemi életbe.

K. P.: Igen, először a jogi karra iratkoztam be, de az első félév után úgy láttam, hogy ez nem nekem való. Máig sajnálom, hogy nem maradtam ott, és nem fejeztem be a jogi tanulmányaimat. Tulajdonképpen a közéleti érdeklődésemnek sokkal jobban megfelelt volna egy jogi diploma, mint háttér-képzettség, mint az, amire annyira vágytam, a szociológia. Később rájöttem, hogy a szociológiai ismeretek egyáltalán nem olyan hasznosak. Viszont történelmi tanulmányokat végeztem, és közgazdasági tanulmányokat is, majd végül – azt gondolom – teljes értékű politikatudományi képzést adtam magamnak, de ezt már önerőből. Elolvastam az összes szerzőt, akiket politikai filozófiában és politikai tudományokban ismerni kell, Platontól és Arisztotelésztől Machiavellin és Montesquieu-n keresztül a modernekig, de politikatudományi diplomát nem szereztem. Már elmúltam 50 éves, amikor a francia egyetem egy neves képviselője azt mondta: „Csinálja meg az Agrégation de science politique-t* a tanszékelem keretében. Ez magának nem fáradság.” Gondolkoztam rajta, de végül nem éreztem elég erőt magamban ahhoz, hogy hat hónapig csak erre a vizsgára készüljek. Az mindenesetre jól esett, hogy a francia szakmai környezetem úgy látta, hogy alkalmas lennék erre, mely esetben a politikai főiskolákon mint rendes tanár taníthattam volna.

E: Egyetemi évei alatt lett a Szabad Nép újságírója.

K. P.: Nyolc évig voltam a Szabad Nép újságírója. Ott nagyon hamar rovatvezető lettem, külpolitikai szerkesztő. Az újságíráshoz úgy jutottam el, hogy véletlenül a szegedi MADISZ kis heti lapját kellett szerkesztenem. Amikor a lapszerkesztő elutazott, és nem jött vissza (valamilyen utazási probléma miatt), akkor felfigyeltek arra, hogy én ezt milyen jól csinálom. Ezt a „jó”-t idézőjelbe teszem – nekik ez megfelelt. Akkoriban Budapesten is ilyen munkába kapcsolódtam be, a budapesti MADISZ-ban, és innen sodródtam át a Szabad Néphez, ahol éppen fiatal kádereket kerestek. Én vagyok a felelős azért, hogy Kornai Jánost is behalászták a Szabad Néphez, mert én ajánlottam őt azoknak a magasabb rangú szerkesztőknek, akik erről döntöttek. Szóval, Kornai élettörténetének ezért az „elkanyarodásáért” enyém a felelősség.

Az újságírásban egyébként egy olyan „tehetség” segített engem, amiért senki nem „felelős”: a jó íráskészség. Ez egy velem született adottság. Már gyerekkoromban kiderült, hogy nagyon jól tudok fogalmazni. Mikor újságíró lettem, az is kiderült, hogy gyorsan tudok írni, ami az újságírásnál nagyon fontos. Ebben semmi érdemem nincs, ez olyan, mint amikor valakinek nagyszerűek a lábizmái, és aztán futó lesz belőle. Persze ahhoz, hogy az ember futóversenyekre menjen, fel is kell készülni. Szóval, volt ebben felkészültség is.

E: Hogyan képzelte el húsz évesen a jövőjét? Újságírónak készült?

K. P.: Egyáltalában nem. Amikor még középiskolás voltam, inkább valamilyen szellemi tudományi területen képzeltem el a jövőmet, történelemmel vagy ókortudománnyal akartam foglalkozni, de aztán a háború ezt elsodorta. A háború után már olyan közéleti tanulmányokat akartam volna folytatni, mint a jog, meg a szociológia. És miután a jog nem tetszett, átiratkoztam a történelemre. Pontosabban: történelem-földrajzra, mert muszáj volt a földrajzot is fölvenni. Nem volt haszontalan a földrajz, mert emberföldrajz is volt benne, és Mendöl Tibor ennek jó tanára volt. Tulajdonképpen szociológiát keveset lehetett tanulni a magyar egyetemeken, de az emberföldrajz egészen hasznos volt. Szociológiát Szalai

* Államilag szervezett tanári versenyvizsga politika-tudományból.

Sándornál hallgattam, aztán hallgattam Lukács Györgyöt abban a tévképzetben, hogy az majd segít a szociológiai tanulmányaimban. Végül félbeszakítottam a tanulmányaimat, mert komoly nyomás nehezedett rám. Egy egyre fontosabb pozícióban lévő újságíró nem tölthetett félnapokat az egyetemen.

E: Még hadd kérdezzem egy kicsit az édesapjáról, aki nemcsak elismert bakteriológus, az Országos Közegészségügyi Intézet osztályvezetője volt, de politikai szereplő is (pl. országgyűlési képviselő 1947-től 1957-ig). Milyen helyzetekben segítette ez önt, és milyen módon akadályozta a saját karrierje építésében?

K. P.: Apám a szülői szerepét nagyon liberálisan látta el. Benne semmi erőszakosság nem volt. Ezért, mint a liberális szülők általában, hagyta, hogy a gyermeke a saját útját járja. Nem helyeselte a kommunista mozgalmi tevékenységemet, amely már Szegeden megkezdődött, mert antimarxista volt, és a kommunisták politikai szerepét Magyarországon 1919-ben nagyon károsnak ítélte meg, így nekem jót a kommunistákról soha nem mondott. Szóval, apám a pályaválasztásomban egyáltalán nem támogatót, de nem is akadályozott. Megértette, hogy engem a természettudományok nem vonzanak annyira – mert szíve szerint, gondolom, jobban szeretne volna, ha én is valamilyen természettudományi pályát választok –, de ebbe se szólt bele. Igyekezett megóvni attól, hogy túlságosan aktivizáljam magam politikailag, és próbált lebeszélni arról, hogy a tanulmányaimat abbahagyjam – de azt hiszem, akkor már nem tudott igazán hatni rám, már nem is laktam otthon, nem beszélgettünk annyit, amennyit talán kellett volna. Ő bánatosan tudomásul vette, hogy a tanulmányaimat megszakítottam, mint sok más döntést az életemben, és még azzal se próbálkozott, hogy észhez térítsen a politikai nézeteim miatt. Mikor 1953 után megkérdeztem tőle, hogy tulajdonképpen miért nem térített észhez (most lerövidítve a beszélgetést, mert szó szerint nem így zajlott le), akkor azt mondta, hogy: „Te már annyira benne voltál, hogy attól tartottam, hogyha észhez térítelek, iszonyú nagy bajod lesz.” Ez is az ő liberális *laissez faire*, *laissez passer* felfogásához tartozott, de ebben az esetben többről volt szó. Úgy gondolta, ha elmondja, hogy ezekben a perekben milyen eszközökkel jutnak beismerő vallomásokhoz, és próbál arra rábeszélni, hogy ne vegyek részt benne, akkor ebből nekem nagyon nagy bajom származik, mert már túlságosan elköteleztem magam ahhoz, hogy csak úgy egyszerűen ki tudjak lépni. Apámnak abban valószínűleg igaza volt, hogyha én akkor a magam, hogy úgy mondjam, meglehetősen forrófejű módján azzal pakolok ki, hogy én ezt így nem tudom követni és helyeselni, akkor feltehetőleg börtönbe kerülök. Tehát ő ezért nem világosított fel, ezért nem követte a József Attila vers tanácsát: „Talán dűnnyögj egy új mesét, fasiszta kommunizmusét”. Ő ezt el tudta volna mesélni, de nem tette.

E: 1957-ben a letartóztatások hatására Franciaországba menekült. Miért éppen Franciaországot választotta? Német Birodalmi Iskolába járt, ami részben vagy egészben német tannyelvű volt, tehát németül igen magas szinten tudhatott.

K. P.: Teljesen német tannyelvű iskola volt. Németül sokkal jobban tudtam, és valamilyen értelemben a mai napig jobban tudok, mint franciául. A németet anyanyelvi szinten beszélem, bár már nagyon elfelejtettem a sok-sok évtized alatt, hiszen közben a francia vált a munkanyelvemmé. De a francia számomra mindig is egy tanult nyelv marad. A német nem egy tanult nyelv, hanem egy majdnem anyanyelvi szinten elsajátított nyelv volt, amit kora gyermekkoromban már megtanultam. Először a német kisasszony segítségével, és aztán a német iskolában. Apám ugyanakkor alapjában véve francia orientációjú volt. Franciaország volt a példaképe. Most ne feszegessük, hogy ez mennyire volt indokolt, de

mindenesetre Franciaország volt a minta, ahol egyház és állam el volt választva, ahol nem monarchia volt, hanem republika, ahol olyan irodalmi kiválóságok születtek, mint Victor Hugo, Emile Zola, Anatole France – neki ezek voltak a világitótornyok, a referenciák. Én pedig ezt a franciás orientációt sajátítottam el. 1957-ben elméletileg három ország lebegett a szemem előtt: az egyik Anglia (de ez azért lett volna rossz választás, mert nagyon gyengén tudtam angolul), a másik Franciaország, és végül családi okokból, amire itt most nem térnék ki, Svájc is számításba jött. Úgyhogy ezt a hármast céloztam meg beutazási engedély kérésével. Végül az angol nem jött be, a francia és a svájci egyszerre bejött, amelyek közül a franciát választottam.

E: Hogyan fogott hozzá franciaországi egzisztenciája felépítéséhez? Mi jelentette az emigráció első éveiben a legnagyobb kihívást?

K. P.: A legnagyobb kihívást az jelentette, hogy semmilyen jövedelemem nem volt. Ez a legnagyobb kihívás egy emigránsnak. A francia segélyrendszer koránt sem volt olyan, mint amilyennek talán gondolják. A franciák rendkívül liberális bevándorlási politikát folytattak. Már 1791, az első köztársasági alkotmány óta úgy van, hogy aki politikai okokból menedékjogot kér, az kap is Franciaországban. Ebből azonban nem következik, hogy segítik is a politikai menekülteket. Úgy gondolják, hogy mindenki birkózzon meg azzal a feladattal, hogy lakást és egzisztenciát szerez magának. Ahhoz, hogy a menekült táborból kiengedjenek, produkálni kellett először is egy lakhatási papírt, tehát valakinek vállalnia kellett, hogy nála lakhatom. Volt egy nagyon jó ismerősöm, aki ezt rögtön meg is tette érttem, úgyhogy én pár nap múlva a menekült táborból Párizsba utazhattam. Így érkeztem Párizsba 1957. május elsején. Ezek után az első kérdés az volt, hogy hogyan tudnék valamilyen szociális segélyhez jutni, aztán valamilyen munkát szerezni, és aztán hogyan tudom elkezdni a tanulmányaimat. Ezek voltak a legfontosabb problémák.

Volt akkoriban egy-két olyan intézmény, amely értelmiségi segélyeket nyújtott. Ezt megkaptam. Ennek az összegnek csaknem a felét elvitte az albérleti szoba, amit béreltem, így továbbra is megélhetési problémákkal küszködtem. Mivel tavasz derekán jártunk, arról szó sem lehetett, hogy beiratkozzam az egyetemre, így más utat kellett választanom. Egy párizsi ismerősöm összehozott egy nagyon jeles szociológussal, Szabó Dénessel, aki akkor épp Lyonban dolgozott (később Kanadába költözött át), és akivel én a budapesti egyetemen a háború után 1–2 évig együtt hallgattam Szalai Sándor szociológia kurzusát. Szabó nagyon szimpatizált velem, és azt mondta, hogy az én egész személyiségemnek leginkább az felelne meg, ha Raymond Aronnál kezdenék tanulni. Így elmentem Raymond Aronhoz, aki minden papír nélkül fogadott engem. Ez nem volt kitüntetés, Aron mindenkit fogadott, aki nála beszélgetést kért. Soha nem értettem meg, hogy hogyan tudja ezt összeegyeztetni a hatalmas produkcióval, amely jellemezte. Általában délután fogadta az embereket, mert ő a délelőtti munkával töltötte, valahogy úgy, mint Thomas Mann. Ő is, azt hiszem, korán reggel fölkel, diktált, és ebéd után ment be abba az intézetbe, amelyben éppen a székhelyét felütötte. Akkor engem valamiért a lakásán fogadott, amely valahol a Szajna partján volt, a 16. kerületben. Elbeszélgettünk, és megmondta, hogy mit ajánl nekem: szociológiai tanulmányokat folytathatok, de e mellett a bölcsészkarra is be kell iratkozzom, mert nem tudom megkerülni a történelem-földrajz szakot ott sem. Elárulta nekem, hogy ő nem tartja nagyon hasznosnak a szociológiát, de hát folytassam, hogyha ez engem ennyire érdekel. Neki lesz a következő évben egy előadásorozata, pont azokról a témákról, amelyek engem érdekeltek, arra is járhatok, de muszáj fölvennem Gurvitch-től szociológiai kurzusokat. Akkoriban az orosz emigráns Gurvitch volt a tanszékvezető szociológus a Sorbonne-on, nem sokat ért, de nem lehetett kikerülni.

E: Beszámítottak valamit a korábbi tanulmányaiból?

K. P.: Másodévre iratkozhattam be. A valóságban három évem volt meg, de csak egy évet számítottak be.

E: A nyelvi hátrány mennyire volt érezhető?

K. P.: Annyira tudtam franciául, hogy tudjam az előadásokat követni, bár jegyzetelni nem tudtam olyan jól, mert figyelni is, meg jegyzetelni is, az nem olyan könnyű. Ez a figyelem-megosztás még anyanyelven sem olyan egyszerű. Úgyhogy eleinte nekem ezzel nehézségeim voltak, de aztán ebbe is belejöttem.

E: Hány évnek kellett ahhoz eltelnie, hogy megközelítőleg olyan könnyedén írjon franciául, mint magyarul?

K. P.: Tíz év kellett ahhoz, hogy úgy érezzem, vitákban is részt tudok venni, és tudok úgy írni, hogy azt éppen csak egy kicsit meg kell fésűlnie valakinek, de nem kell teljesen átírni. Tíz év telt el, tíz év nagyon kemény idő. Engem leginkább az foglalkoztatott, hogy tudnék megtanulni jól írni. Ehhez szerencsére találtam valakit, aki korrigálta a szövegeimet, és úgy tanított meg írni franciául, hogy közben a saját stílusomat is tudtam követni. Mert volt már egy kialakult stílusom, ahogy ezt az egyik francia professzorom is megállapította. Azt mondta, amikor leadtam az egyik tanulmányomat, hogy borzalmasan írok, de látszik, hogy van stílusom – majd a tanársegédje átírta a szöveget. Később Bíró András felesége, Françoise Bíró volt az, aki szépen leült velem, és egy 50 oldalas tanulmányomat mondatról mondatra átírtuk úgy, hogy ő közben elmagyarázta nekem mindazt, amit a francia grammatikáról tudni kell. Ez egy több hétig tartó munka volt, s miután elkészültünk vele, úgy éreztem, hogy megkaptam azt a stilisztikai kiképzést, amire szükségem volt ahhoz, hogy franciául a saját nyelvemen beszéljek. Szóval, szakszöveget jól tudok írni franciául, de mondjuk egy novella írására teljesen alkalmatlan volnék. Magyarul is... Magyarul talán még hasonlítana egy novellához, de franciául biztosan nem. Az értekezési stílust, a polemikus cikkírást tanultam csak meg.

E: Mikor és hogyan került a CRNS-be?

K. P.: 1960-ban. A diplomámat 1962-ben szereztem, majd 1964-ben doktoráltam. Tehát két évig dolgoztam a CRNS-ben anélkül, hogy ehhez érvényes diplomám lett volna. Először egy Jan Marszewski nevű, lengyel származású kitűnő közgazdász kis intézetében dolgoztam, még mielőtt státust kaptam volna a CRNS-ben. Ez még 1957 végén volt. Ettől kezdve ez az intézmény tette lehetővé a megélhetésemet. Itt jelentéseket írtam a magyarországi gazdasági helyzetről, illetőleg a gazdasági reformpróbálkozásokról. Ebből éldegéltem 1–2 évig. Utána volt egy év, amit Angliában töltöttem. Ott együtt dolgoztam Polányi Mihálylyal, és akkor írtam meg tulajdonképpen azt a munkát a magyar gazdaságról, ami végül is a doktori disszertációm lett. A CRNS-be azután vettek fel, hogy visszatértem Angliából, s már egy éve az Ecole Pratique des Hautes Etudes nevű párizsi szabadiskola szemináriumait látogattam. Egyebek között egy André Piatier nevű nagyon jeles közgazdásznak volt ott egy érdekes és komplex közgazdasági munkaszemináriuma, amelybe én is bekapcsolódtam, s az ő révén kaptam előbb ideiglenes, aztán végleges státust. Ekkor kezdtem írni az első szociológiai jellegű tanulmányomat, a politikaelméletre csak később tértem át. Nagyon szabadon hagytak dolgozni, volt egy gyakorlati év, aztán véglegesítettek, de még mindig nem volt diplomám. Figyelt több professzor is, nézték, hogy mit tudok, de mivel látták, hogy mindazt tudom, ami a munkámhoz kell, elfogadták az alkalmazásomat. Azt hiszem, hogy a francia CRNS-ben is egy egészen kivételes eset voltam. Manapság PhD nélkül meg se lehetne próbálkozni azzal, hogy valaki kutatói állásba kerüljön. De hol vol-

tam én még a PhD-tól? A CRNS lehetővé tette, hogy nyugodtan gondolkozhassak olyan problémákon, amelyek foglalkoztattak. De ezt nem is a CRNS kereteiben végeztem, mert közben a Brüsszelben létesített Nagy Imre Politikatudományi Intézetnek lettem egy belső oszlopa. Oda sokat átjártam. A munkáim egy részét úgy írtam, hogy azok a Nagy Imre Intézet folyóiratában fognak megjelenni.

E: Ha már említette a Nagy Imre Intézetet, nem félt attól, hogy túl partikuláris lesz az a téma, amivel foglalkozik?

K. P.: Volt olyan tanárom, aki óva intett attól, hogy túlságosan belemenjek ilyen partikuláris dolgokba, de miután én azért elég sok tanulmányt tettem közzé, amely általános érdeklődésre tarthatott számot, nem emeltek kifogást. Ahhoz képest, hogy egy velem azonos szolgálati évekkal rendelkező kutató mennyit publikált, én elég sokat publikáltam.

E: Milyen témákkal foglalkozott?

K. P.: Francia kutatási időszakom első felében bekerültem a CREDOC nevű fogyasztáskutató intézetbe, ahol én is ez irányú vizsgálatokat végeztem és publikáltam. A '70-es évek közepétől kezdve azonban kezdtem átállni a politikatudományi témákra. Többé-kevésbé azokhoz a témákhoz tértem vissza, amelyekkel a '60-as évek elején már a Nagy Imre Intézetben is foglalkoztam, azaz kortörténeti és politikaelméleti problémákhoz, főleg azokhoz, amelyeket a szovjet szocializmus működése és hatalomszervezési gyakorlata vetett fel. Első magyar nyelven megjelent könyvem („*A Párizsi Toronyból*”, Budapest 1991) elég reprezentatív válogatást ad ezekből.

E: Franciaországban több egyetemen is oktatott.

K. P.: Igen, 1968 után. Státusban nem voltam francia egyetemen, de megbízott előadóként működtem több egyetemen is. Először a Nanterre-i Egyetemen tanítottam négy évig, aztán az Aix en Provence-in ugyanennyit, mindkét helyen a szovjet típusú gazdaság működése volt az előadásaim tárgya. E közben szociológiai kurzusokat tartottam a HEC néven ismert nagynevű kereskedelmi főiskolán, amely a francia elitoktatás egyik bázisa. Két évig tanítottam az ENA-ban (Ecole nationale d'administration), amely még az elitoktatáson belül is kiemelt helyen áll. Itt egyébként a fogyasztáskutatói munkám során szerzett adópolitikai szaktudásomat használták ki. Aztán fő munkahelyként az Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales-ra (EHESS) telepedtem át, ahol tíz évig vezettem egy, a kelet-európai társadalmi fejlődésről szóló szemináriumot.

E: Milyen érdeklődés mutatkozott a tanítványai részéről azon témák iránt, amelyek foglalkoztatták?

K. P.: Tanítványaim tartósan főleg az EHESS-ben voltak. Volt érdeklődés. Miután nagyon nehéz volt Párizsban olyan helyet találni, ahol Közép-Kelet-Európáról lehetett valamit megtudni, sokan jártak ezekre a kurzusokra. Többen is vannak a francia diplomáciában, akik az én szemináriumomra jártak, amire büszke vagyok, és ők is szívesen gondolnak vissza ezekre az időkre.

E: Az egyik legismertebb vállalkozása a Magyar Füzetek folyóirat volt. Mi motiválta ennek szerkesztésére? Politikai, tudományos célja volt, vagy mindkettő?

K. P.: Mindkettő. Engem izgatott, és hogy úgy mondjam, idegesített az a körülmény, hogy az emigráns magyar sajtótermékek, itt a folyóiratokra gondolok elsősorban, a politikai eseményekről mindig irodalmi szűrőn keresztül beszélnek. Csak virágnyelven folyt beszéd politikáról, soha nem szakszerűen, politikatudományi vagy szociológiai eszközökkel. Azt gondoltam, hogy kellene létesíteni egy olyan orgánusot, amely azon kívül, hogy összekötő szerepet tölt be a magyarországi titkos szellemi ellenállók és a magyar politi-

kai emigráció között, kifejezetten a politikai szaktudomány vagy a politikai történetírás eszközeivel nyúl ezekhez a dolgokhoz. A Magyar Füzeteknek különben nemcsak magyar munkatársai voltak, hanem nyugat-és kelet-európai cikkírói is. A politikáról a politikai tudás eszközeivel, és ne irodalmilag írni – ez volt tehát az egyik célkitűzésünk. Azt hiszem, hogy ezt annyiban be is váltottuk, hogy ez volt az egyetlen olyan külföldi magyar sajtóorgánium, amely nem volt félig, háromnegyed vagy akárcsak kilenc-tized részben irodalmi, hanem száz százalékgig szakmai volt, tehát tudományos írások, politikai esszék, politikai fejtegetések jelentek meg benne, és természetesen az ezzel kapcsolatos levelezés vagy polemia. Nem azért, mint ha én nem szeretném a szépirodalmat, csak azt gondoltam, hogy ezeket a dolgokat szét kell választani. Ha szabad közegben él az ember, akkor nem virágnyelven beszél a politikai kérdésekről.

E: Egyfajta szamizdat irodalomnak számított ez a '80-as években.

K. P.: Igen, pontosabban ez a szamizdat irodalom meghosszabbítása volt, és megfordítva, a szamizdat irodalom számára ez is támpontokat adott. És ennyiben kétségtelen, hogy a Magyar Füzetek az 1989 utáni szabadelvű gondolkodás megalapozásában is szerepet játszott. Meglepő, hogy milyen sokan ismerték ezt a folyóiratot, ahhoz képest, hogy milyen szerény eszközeink voltak, és hogy milyen szerény mértékben tudtuk bejuttatni Magyarországra. Voltak erre, hogy úgy mondjam, szervezeti bejuttatási próbálkozásaink, amelyek egy része sikerült is, de volt, ami kudarcot vallott, de ahhoz képest, hogy milyen kevés példány jutott be, tulajdonképpen nagyon sokan ismerték. Talán ez részben a Szabad Európa Rádióknak is köszönhető, ahol néhány nagyon kitűnő ember dolgozott a '80-as években, akik fölfedezték, hogy a Magyar Füzeteket érdemes megismertetniük a hallgatóikkal, és ez által nagyon felerősítették a hatását.

E: Ez a karrierjére is kihathatott?

K. P.: Igen. A Magyar Füzetek a szerkesztői munkaközösségben összegyűjtötte a magyar politikai gondolkodás legjobbait, akik abban az időben kint voltak, Szabó Zoltántól Fejtő Ferencen át Király Béláig és Borsodi Istvánig. Aki jelentős politikai gondolkodó volt ebben az időben Nyugat-Európában vagy Amerikában, az mind benne volt a szerkesztői munkaközösségben. Nem mind írt rendszeresen, de mindegyiktől közöltünk írásokat. Ezen kívül közöltünk írásokat mindazoktól, akik jelentkeztek. És közöltünk sok olyan írást is, amely Magyarországról érkezett. Ez volt az egyik sajátossága a lapnak, hogy itt számos magyarországi szerző (egy részük álneven, másik részük saját néven) megjelenhetett. Az illetőnek persze ezzel vállalnia kellett egyfajta kiközösítettséget a magyar intézményes szellemi életben. Ez volt a Magyar Füzetek szerepe a '80-as években.

E: Itt ismét megjelenik a tudományos és politikai aktivitás párhuzamossága, amire a beszélgetésünk elején utaltam.

K. P.: Nyilván. S azt gondolom, hogy ebből most már nagyjából ki is kerekedett az a profil, amely jellemző rám. Én mindig határterületeken működtem, valahol a közgazdaság, a szociológia és a politika között, aztán olyan kérdések foglalkoztattak, amelyek már a jelenkor-történet illetékességébe tartoznak. Továbbá mindig atipikus módon kerültem be oda, ahová bekerültem, és mindig atipikus módon egyeztettem össze egymáshoz különben nem is illő tevékenységi formákat. Így lehetne összefoglalni az én működésemet. Hogy aztán ebből szellemileg kijött-e valami eredeti vagy sem, azt azon keresztül tessék megítélni, amit írtam és közzétettem!

E: Köszönöm szépen a beszélgetést!

(Az interjút Biró Zsuzsanna Hanna készítette.)